

УДК 008

*Катерина Кириленко,
кандидат філософських наук,
професор кафедри філософії
Київського національного
університету культури та
мистецтв*

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЄДИНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ (ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

В статті розглянуто проблему становлення та взаємодії природничо-наукової і гуманітарної форм культури з метою формування у майбутніх вчителів уявлень про єдину наукову картину світу як основу світоглядної компетентності сучасного вчителя.

Ключові слова: *культура, природознавство, світоглядна компетентність вчителя.*

В статье рассматривается проблема становления и взаимодействия естественнонаучной и гуманитарной форм культуры с целью формирования у будущих учителей представлений о единой научной картине мира как основу мировоззренческой компетентности современного учителя.

Ключевые слова: *культура, естествознание, мировоззренческая компетентность учителя.*

The paper considers the problem of formation and interaction of natural science and humanitarian forms of culture to shape the future teachers perceptions of a single scientific picture of the world as the ideological foundation of modern teacher competence.

Key words: *culture, science, worldview teacher competence.*

Ключовим поняттям культури, незалежно від того, як ми її тлумачимо та що вкладаємо у цей термін, є поняття картини світу чи, за іншою термінологією, життєвого світу. Під картиною світу розуміємо сукупність поглядів людини на світ, що обумовлені певною культурно-історичною епохою, рівнем розвитку її науки, техніки, та певним періодом розвитку цієї епохи. Картина світу – поняття синкретичне. Воно складається із окремих «картин»: наукова, технічна, культурна, мистецька, освітня, економічна, побутова і т.д. картини світу. Кожен аспект буття людини зокрема та культури, у рамках якої її буття здійснюється загалом, має свою базову та наскрізну систему поглядів, яка імпліцитно міститься у

різних формах та визначає собою їх зміст. Разом з тим усі ці аспекти об'єднані між собою деяким спільним контекстом, який забезпечує комунікацію різних рівнів, на яких існує людина разом зі своєю епохою.

Незаперечною фундаментальною основою картини світу є комплекс поглядів людини на світ навколо себе, який вона втілює в науковій, а значить такій, що тяжіє до аргументованості та об'єктивності, формі.

З бажання вивчити феномен науки та його спроможність допомогти сучасній людині відкрити світ в його частинах та пояснити його в цілому виникає цілий напрям філософського дослідження, який прийнято називати позитивістським. В ньому розрізняють декілька етапів. Позитивізм – це перший етап розвитку цього напрямку сучасної філософії, в його основі якого лежить твердження, про те, що все істинне чи позитивне знання може бути отримане як поєднання результатів спеціальних наук. Філософія як метафізичне знання вичерпала себе. Філософія – це синтез наукового знання (О. Конт). Неопозитивізм, наступний за позитивізмом етап розвитку даної галузі дослідження, вважає єдино можливим знанням спеціально-наукове знання, метафізика є безглуздою, бо формулюється за допомогою термінів, які є псевдо поняттями (Н., абсолют, субстанція тощо), що не піддаються перевірці. Предметом науки має бути мова, передусім мова науки як спосіб утілення знань, а також аналіз можливості представлення знань у мові. Завданням філософії є не сумування та систематизацію наукового знання, а діяльність по аналізу мовних форм знання. Щоб розмежувати істинне знання від метафізичного, був використаний принцип верифікації – перевірки тверджень шляхом співставлення їх із фактами. Верифікація – це методологічне поняття, що означає процес установлення істинності наукових тверджень у результаті їх емпіричної перевірки. Згідно цього принципу, будь-яке наукове твердження повинне бути зведене до сукупності протокольних речень, які фіксують данні «чистого досвіду». Утім, було встановлено, що в структурі наукового знання не може бути ніяких емпіричних тверджень, вільних від теоретичної інтерпретації. Тому розрізняють безпосередню верифікацію, що є прямою перевіркою тверджень, які формулюють данні спостережень, та опосередковану верифікацію, де перевірка не є безпосередньою, говорять також про верифікацію гіпотез та теорій. (Л. Вітгенштейн, Карнап, Нейрат, представники Львівсько-варшавської школи). Постпозитивізм, який слідує за неопозитивізмом, від аналізу структур наукового знання переходить до вивчення розвитку наукового знання, до з'ясування того, як виникає нова наука, чи можливим є порозуміння між прихильниками альтернативних наукових концепцій; відмовляється від жорстких демаркаційних ліній: від розмежування теоретичного та емпіричного знання (йде мова про теоретичне навантаження фактів, необхідність для їх встановлення певної теорії, їх залежність від певної теорії тощо), від розмежування філософії та науки (визнається

неможливість вилучення філософських положень із наукових конструкцій); уникає кумулятивізму у розумінні розвитку науки, пропонує говорити не про лінійний, поступальний розвиток науки (він завжди супроводжується науковими революціями), а про зміну наукового знання; піднімає питання про існування прогресивного розвитку знань. Однією з головних проблем постпозитивізму стала проблема фальсифікації: факт, що суперечить науковій теорії, фальсифікує її і примушує вчених від неї відмовитись. Фальсифікація – методологічна процедура, що дозволяє встановити хибність гіпотези чи теорії. Емпіричні гіпотези чи теорії можуть бути фальсифіковані на основі певних експериментальних даних або із-за їх невідповідності фундаментальним науковим теоріям. Абстрактні гіпотези, що утворюють наукові теорії, не можуть бути безпосередньо фальсифіковані. Якщо виникає невідповідність теоретичних передбачень та результатів експериментів, то вона може бути подолана шляхом внесення певних коректив. Для остаточної фальсифікації теорії необхідна інша теорія. Поява її є свідченням нового етапу у розвитку науки, відмови від попередньої наукової теорії. Філософ Карл Поппер уводить поняття фальсифікованості у якості критерію демаркації (розмежування) науки від метафізики, як альтернативу принципу верифікованості (повинне бути відкинута все, що може бути сфальсифіковане, що не викликає повної у собі впевненості). Постпозитивізм є етапом у розвитку філософії науки, який представлений різними концепціями (Поппер, Кун, Лакатос, Полані, Агассі, Селарс та ін.). Як бачимо, щодо класичної науки, її місця в сучасному світі та в сучасному науковому просторі, є різні думки. Незаперечним лишається факт її, науки, присутності в сучасній моделі світу, і, як наслідок, її власного внеску у цю картину світового цілого.

Наукова картина світу, у свою чергу диференціюється на окремі комплекси, які формуються окремими науками з позицій їх погляду на світ, який відрізняється від інших, і є втіленням того аспекту вивчення світу, який визначає особливість саме цієї науки. Наразі, базою наукової картини світу є те, що ми звикли називати природничонауковою основою. Від того, як бачить людина світ навколо себе, як мислить у ньому своє місце, як тлумачить свою суть, будуть залежати інші, похідні від цієї, думки.

Згадаємо промовистий щодо цього приклад так званої класичної моделі культури чи епохи класичного світовідчуття. Так звана епоха класики – це період у становленні та розвитку культури і філософії Заходу, а також водночас певна світоглядно методологічна настанова, що сформувалася в цих рамках у цей період. Історичні рамки класичного світу, в його яскравому вияві, охоплюються Новим часом (XVII–XIX ст.), втім, можна говорити про формування засад класичного світовідчуття філософською традицією Відродження, Реформації, Просвітництва; про

постулювання настанов, якими вона оперує, ще класичною філософією античності, їх подальшу розробку добою середньовіччя. У такому широкому контексті класичний світ та класична філософія – це філософська традиція Заходу від початків існування тут раціональної думки до кін. XIX ст. Найповнішим її виявом стала німецька класична філософія, яка пропагувала не просто раціональне пізнання світу, а необхідність його системного бачення. Класичне світобачення переконане в існуванні у світі раціонального, правильного начала, яке охоплює собою все у світі і може бути відкрите розумом, вивчене, з'ясоване. Світ має монолінійний розвиток, ціллю якого є досягнення вершини прогресу, відкриття захищеної істини. У тому чи іншому вигляді у світі присутній Бог, що посилює оптимізм світовідчуття. Найдосконалішою істотою є людина; так само як розумним (правильним, пізнаваним) є світ, людина вищим своїм виявом вважає власний розум. Віра в неперевершені можливості розуму пізнати та змінити світ складає стержень класичного світобачення. В його рамках створюється монолітна, правильна, зрозуміла модель світового цілого, в якій не має таємниці чи невідомості, а точніше, у якій усе, що не охоплюється розумом, не піддається раціональному поясненню є татуйованим (В цьому сенсі посткласична філософія, що прийде їй на зміну, постане продовжувачем класичної: вона буде прагнути пояснити та пізнати те, що дотепер перебувало за межею філософського та наукового вивчення). Починаючи від Аристотеля, і особливо завдяки філософам німецької класичної філософії, філософія мислиться як наука, яка є стержнем та квінтесенцією різних наук, як деяке їх резюме. Таке бачення світу, а також таких способів його вивчення та тлумачення, були можливі саме завдяки природничо-науковій доміні, яка апогею свого розвитку досягла в епоху Відкриттів та отримала своє обґрунтування в Новий час. Світоглядним стержнем цієї картини світу стали принципи, що їх проголосили Г. Галілей, Ісаак Ньютон та інші творці «другої революції в природознавстві» та, відповідно першої в світі сповна наукової (механічної) картини світу яку справедливо називають класичною.

Посткласичне світовідчуття загалом та посткласична чи некласична філософія як його промовисте свідчення зокрема є періодом у становленні та розвитку філософії та культури Заходу, що охоплює собою XIX–XX, а також XXI ст. Цей етап розвитку виникає з усвідомлення принципово інакших засад існування та розуміння сучасного йому світу, до якого не можуть бути застосовані настанови класичного світобачення, більше того, вважається, що послідовна їх реалізація і призвела до змін, що вражають сучасну людину своєю неминучістю, фатальністю та есхатологізмом. Це так звані глобальні проблеми. Глобальні проблеми – це сукупність проблем сучасного людства, що постають перед ним нині, і від яких залежить життя всього людства; які потребують для свого вирішення не лише сумарних зусиль всього людства, але і зміни світогляду, оскільки

попередній, як вже зазначали, і призвів до їх появи. Ці проблеми передбачають усвідомлення глобальної єдності людства. Вони між собою так тісно пов'язані, що будь-який їх поділ є умовним. Виділяють, втім, проблеми військові (світова війна, гонка озброєння, гарячі точки на планеті, регіональні та міждержавні конфлікти, тероризм тощо), екологічні (погіршення якості біосфери, невиліковні захворювання, кліматичні катастрофи, забруднення космосу та світового океану, дефіцит природо та енергоресурсів, нескоординованість в освоєнні природи тощо), економічні (подолання прірви, що існує між розвиненими та слабозвиненими країнами, подолання голоду на планеті, дотримання належного рівня освіти тощо), соціальні (наркоманія, злочинність, дотримання прав людини та громадянина тощо). Виникає цілий напрямок дослідження, відомий під назвою філософія глобальних проблем. Це галузь філософського дослідження, у якій вивчаються можливості та шляхи розв'язання глобальних проблем. Вивчається глобальна єдність людства, єдність людей із природою, зв'язки між самими людьми без їх поділу на раси чи нації, господарчі, соціальні, історичні поділи тощо, вивчається цілісність окремої людини як запорука становлення нової глобальної свідомості, нової екологічної, вітальної чи гуманістичної етики. Центральне місце у цих дослідженнях посідає вивчення проблем людини, оскільки тільки морально вільна та духовно зріла особистість зможе взяти на себе відповідальність за майбутнє і стати його фундатором. Іншою важливою темою є вивчення культури, оскільки її реалії є для сучасної людини чи не найголовнішими, замістити які не в змозі окремо взяті ні політика, ні економіка, ні соціальна сфера, ні наука. В рамках філософії глобальних проблем вивчаються також можливості створення транснаціональних структур, які б засвідчили можливість окресленого підходу та стали б його впроваджувачем. Тож можемо вкотре засвідчити наявність та важливість такого наскрізного погляду, який від початку сформулювали як життєвий світ чи, у більш звичній транскрипції, картина світу.

Посткласична філософія, у рамках якої ці світоглядні пошуки відбуваються, постає як спростування чи реформування класичної філософії, парадигм класичної культури. Серед причин зміни світогляду та традиції філософування слід назвати наступні: утрата людством контролю за розумом, який виходить із-під влади людини і стає не її знаряддям, а її поневолювачем; утрата зв'язку з природою, надлишкова урбанізація; утрата інтуїтивного часу, внутрішнього зв'язку з історією та культурою, життя виключно за календарним часом; втрата потреби в духовному самовдосконаленню, перетворення людини з індивідуальності на посередність тощо. Ці тенденції протягом усього ХХ століття загострюють дві світові війни, що припали на долю його поколінь (вони засвідчили: людина є ніщо, гарматне м'ясо); панування двох тоталітарних режимів, наслідки яких відчувають у собі його нащадки і нині (возведений ними в

ранг абсолюту принцип уніфікації, системності повністю дискредитував себе, продемонстрував, що уніфікація є не благом, а злом для людини та всього людства); винайдення зброї масового враження, що поставило під загрозу життя не однієї людини чи певного народу, а людства та життя загалом; поява глобальних проблем, з усією їх неминучістю та актуальністю, що показали неможливість бути осторонь процесів, які відбуваються, бо торкаються вони не просто абстрактного людства, а кожного безпосередньо. Посткласична світоглядна парадигма проходить етапи свого становлення, які представлені модерном (періодом розвитку некласичного світобачення та мистецьким рухом, що має під собою спільне підґрунтя. Йому властиве збереження віри, яку плекала класична культура про світле майбутнє та можливість його побудови. Модерн вважав можливим досягнення ідеалу, слід для цього лише скористатися іншими, аніж дотепер, методами) та постмодерном (який відмовляється від будь-якого узагальнення, сприймає світ у окремішності та неповторності його явищ, тому окрім хронології не містить у собі нічого спільного. Постмодерн проголошує неможливість досягнення ідеалів, які часто постають як химерні мрії. Проголошує час після закінчення великої історії, у якому сучасній людині потрібно якось вижити та укорінитися). Модерн поєднує віра в можливість вирішення проблем, що постали перед людством, необхідно лише для цього відмовитися від шаблонів, все змішати, віднайти у цій еклектиці очікуване нове. Постмодерн скептично ставиться до оптимізму попередників, виходить із неможливості системного бачення світу, універсальних шляхів його розвитку, сприймає неминучість кінця історії такою ж імовірною, як і досягнення нею деякого світлого майбутнього, можливо навіть більш імовірною, ніж подолання кризових явищ. Некласична філософія відмовляється від всеохватності, цілісності, раціональності у сприйнятті світу. Академізм, системність втрачають своє значення. З'являється скепсис, іронія до пізнання глибин, коренів, відкриття істини. Натомість – увага до повсякденного, атипового, несистемного. Пізнання заради самого процесу пізнання, заради подолання самотності, отримання задоволення від процесу пізнання та від існування іншого, відкритого цим пізнанням. Пошук істини, роздуми про вічність виглядають нетиповими, часто смішними. Істини не існує, прогресу також. Невизначеність є нормою існування світу, різні шляхи розвитку є однаково ймовірними. Підстав для песимізму є так само багато, як і для оптимізму. Світ плюралістичний, діалог є способом його існування. Тому різні думки про його сутність, про природу та призначення всього у ньому є нормою його пізнання, яке вже не переслідує цілі відкрити істину чи віднайти універсальну рецептуру. Філософія відтепер розуміється не як наука, а як світовідчуття. Логіко-категоріальна форма мислення позбавляє початкової повноти, позараціональна словесна текучість є більш адекватною формою філософування. Філософія відмовляється від побудови філософських

систем. Границі філософського тексту розмиваються, він починає існувати у формі віршів, романів, фільмів, вистав тощо. Аналізуючи тенденції сучасного філософування, можна прослідкувати наступні: реформування, переробка, вдосконалення ідей класичної філософії (неокантіанство, неогегельянство, марксизм, сентизм тощо); філософування в межах певної галузі знань, поєднання філософії з іншими дисциплінами (соціальна філософія, філософія мови, філософія науки тощо) та, що цікаво для нашої теми, спроба створення нової онтології, нових засад філософування, інакше побудованої фундаментальної картини світу (екзистенціалізм, герменевтика, феноменології тощо).

Постулати посткласичного світобачення чітко корегуються із світоглядними засадами сучасної науки, а також із тими теоріями, які хоч і були хронологічно створені в добу попередньої, класичної епохи, але визначають собою світобачення пост класики, і навіть більше, стали його фундаментальним обґрунтуванням. Насамперед, слід вказати на висновки, що слідували із робіт А. Ейнштейна та його послідовників в галузі становлення і розвитку корпускулярної і континуальної концепцій цілісного описання природи.

Посткласичне світобачення у своєму розвитку проходить етапи, зміст пошуків яких є показовим. Некласичне світобачення починається з модерну, про віру якого в існування істини вже йшла мова. Модерн, який ще називають модернізмом окрім однойменного мистецького напрямку, розвиток якого припадає на цей час (слід назвати насамперед такі авангардні течії у літературі та мистецтві, як: кубізм, футуризм, фовізм, дадаїзм, сюрреалізм та ін.), є періодом у розвитку некласичного світобачення, етапом становлення культури від кінця XIX до сер. XX ст. Метою модерну було переосмислити, синтезувати досвід людства попередніх часів, щоб віднайти вихід із кризової ситуації, у якій воно опинилося нині. Він утілює залишкову віру про можливість існування та віднадження істини, про визначальність логіко-теоретичного мислення. Для модерну тому характерним є пошук нового, великого стилю, нової величної ідеї, нового великого нарративу, що знайшло свій вияв в мистецтві та філософії цього часу. Основними аксіологічними орієнтирами модерну є: вічність, всечасність, абсолютне, духовне, пошук наявного змісту. Модерн є водночас і джерелом постмодернізму, як напрямку в культурі та мистецтві, що йде за модерном, так і його опонентом. Постмодерн (постмодернізм, постмодерність) – буквально те, що йде після модерну; період у розвитку некласичного світобачення, етап становлення культури середини та кінця XX–XXI ст., що визначається відокремленим існуванням цілої низки рухів, які часто взаємовиключають один одного. Постмодерн, як вже йшлося вище, констатує світовідчуття суб'єкту, що живе після великої історії, яка вже давно здійснилася. Говорять про «стан постмодерну», «ситуацію постмодерну». Усе, що йому лишається, – це

якимось чином інтегруватися у світ, укорінитися у ньому. Цей світ постає як позбавлений ідеї, першозмісту, як еkleктичний та нестабільний. Постмодерн виникає як сумнів у можливостях людини пізнати та пояснити світ, як сумнів у можливості віднайти вихід із кризи, у якій опинилося людство, як переконання у неспроможності модерну стати рятівником усього людства. Виникає він із розколу між двома модерними рухами: «високим» модернізмом та історичним авангардом, що, як і постмодерн, ставив під сумнів ідеали першого (Гусен). Тому аксіологічними орієнтирами постмодерну є: плинність, миттєвість, відносність, об'єктивна відсутність єдності, розпад великих наративів, неоднорідність, різноспрямованість, тілесні та матеріальні орієнтири, відмова від пошуку істини, визнання безмежності подібних спроб. Мистецтво постмодерну уміщує у себе такі мистецькі явища, як: поп-арт (творення мистецьких композицій з реальних предметів у їх абсурдному сполученні); концептуальне мистецтво (створення мистецьких композицій з концептів, які символізують атрибути цивілізації); хеппінінг (стихійна дія на вулицях міст); леттризм (побудова композицій на абсурдному сполученні букв, випадкових текстів); оп-арт (оптичне мистецтво, використання у графіці, інтер'єрі тощо оптичних ефектів). Проголошується безмежність у пошуках змістів та форм; засаднича відсутність стилю, – тому мистецькі явища постмодерну принципово неможливо класифікувати та систематизувати, прийнятніше вказувати на них як на деякі локальні форми, що мають більший чи менший резонанс. Пошуки постмодерну здійснюються також у напрямку обґрунтування дедалі монолітнішого постіндустріального суспільства, в якому переважає дедалі менша мультинаціональна група, що цінує більше корисність та ринкову товарність чогось, ніж етичні норми (Джеймсон); в напрямку з'ясування природи знака та мови, тексту та письма (Деріда, Ліотар). Останнім часом все частіше в літературі спостерігаються спроби обґрунтувати засади наступного за постмодерном світовідчуття, третього періоду розвитку посткласичного світобачення – постпостмодерну (Кизима) чи доби обізнаної полідисциплінарності, яка подолає деяке блюзнірство, необізнаність, відсутність строгості думки, що критики постмодерну йому приписують, віднайде нові засади співіснування малих наративів, які при цьому не долаються меганаративом. Цей період та напрямок розвитку характеризується пошуком нової єдності, нового змісту, який має несистемне існування, який здатен поєднати гетерогенне, те, що часто взаємовиключає одне одного, на основі самого факту його існування, на основі спільності існування, так, як поєднуються сузір'я, галактики, світи. (Бодріяр, Сісу, Дельоз, Деріда, Фуко, Ірігаре, Джеймсон, Кристева, Лакан, Вентурі).

Парадоксально, але в рамках саме цього посткласичного світовідчуття, яке долає цілісність класичної картини світу як неповної та необ'єктивної, і виникають думки про наявність деякої поза- чи

надраціональної цілісності, горизонту першорочевидностей та першосутностей. Окрім згаданого Гуссерля, багато уваги цьому приділяв такий знаний для ХХ століття філософ, як Мартін Хайдеггер. Тож, напевне, маємо справу з наявністю дійсно глибинного, укоріненого у світі та такого, що інтуїтивно схвачується людиною, рівня буття. Можливо, його повна та вичерпна подача не є можливою в принципі на не є доступною для людини та для можливостей її розуму (хоча, в літературі, зокрема езотеричного змісту, часто можна зустріти думки, що обґрунтовують можливість, необхідність та неминучість вдосконалення розуму людини, насамперед, з позицій духу). Втім, його констатація та спроби його фіксації є важливими.

Світоглядна база наукових досягнень та досліджень, її аналіз та вивчення є основою даних спроб. Бо саме в науці людина демонструє вершину своїх можливостей та імпліцитно втілює мету своїх пошуків. Насамперед маємо на увазі науку, спрямовану на вивчення світу, що оточує людину, бо про виживання та існування у цьому світі і йде мова.

На завершення можемо сконстатувати наступні твердження. По-перше, у світі існує деякий глибинний аспект буття, який визначає собою світогляд певної культури, епохи та людини, що в ній живе. Навіть якщо його не існує, то людина відчуває органічну потребу в його побудові, формулюванні чи пошуку. По-друге, його глибинний спосіб існування передбачає синкретизм, що подекуди межує з позараціональністю. Втім, саме раціональність є тим способом, у який людина звикла формулювати свої думки і який аргументувала для себе як такий, що не викликає сумнівів (навіть якщо це спростовує, то іншого поза ним не має). Тому наукові пошуки людства не втрачають своєї актуальності та світоглядної ваги. По-третє, фундаментальною основою цих пошуків лишаються ті, що спрямовані на вивчення світу, який оточує людину і у якому вона змушена себе шукати. Тому природничо-наукові студії не втрачають своєї актуальності нині. Звичайно, вони трансформуються, змінюються, вдосконалюються. Але не перестають бути важливою частиною світобачення, лишаються незаперечною складовою феномену культури.

І насамкінець. Світоглядна компетентність майбутнього вчителя безперечно має формуватися на уявленнях про єдність і взаємозв'язок природничо-наукової і гуманітарної форм культури. Вважаємо, що це «твердження» має бути виокремлено як принципово важливий чинник наскрізного формування змісту всіх трьох циклів підготовки майбутніх учителів природничо-наукових дисциплін. Більш того, доцільним вважаємо включення дисципліни «Гуманітарна і природничо-наукова форми культури» до циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки на всіх педагогічних спеціальностях природничого спрямування. Наш досвід, показує що на вивчення цієї дисципліни доцільно відвести до трьох кредитів ECTS і передбачити її вивчення в якості заключної навчальної дисципліни означеного вище циклу.